

ТЕХНОЛОГИЯ ЗА УСВОЯВАНЕ НА ЗНАНИЯ И УМЕНИЯ ЗА УПОТРЕБА НА СЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ В VI И VII КЛАС

Цветомира Илиева
ОУ „Христо Ботев“ – гр. Мездра

Овластяването на синтаксиса е не просто знание за свързаната реч и законите, по които думите се свързват в словосъчетания и изречения, а преди всичко умение за осъществяване на успешно комуникативно намерение. Умение да бъде изградено точно и граматично правилно езиково съобщение, което да достигне до своя адресат.

Усвояването на същността на сложното изречение и спецификата на свързаните с него синтактични особености е истинско предизвикателство както за съвременния ученик, така и за неговия учител.

В продължение на две учебни години проведох педагогически експеримент, чиято цел бе да се докаже, че ако при изучаването на сложното изречение в прогимназиален етап на обучение се приложат иновативни техники, акцентиращи върху практическото приложение на теоретичните знания, то ще постигнем по-високо качество на обучението, водещо до целесъобразна употреба на изреченията в речевата практика.

При изучаването на особеностите на сложното съчинено изречение, включено в действащата учебна програма по български език за VI клас, работих с контролна паралелка и с експериментална паралелка. Приложих иновативни техники, даващи възможности за осъществяване на междупредметни връзки, както и за разгръщане на творческия потенциал на учениците.

Изучаването на особеностите на сложното съставно изречение, включено в действащата учебна програма по български език за VII клас, е свързано с втория етап от моето педагогическо изследване. Продължих да работя с двете паралелки. В експерименталната паралелка приложих иновативни техники, даващи възможности за осъществяване на междупредметни връзки, както и за разгръщане на творческия потенциал на учениците.

Практиката показва, че съвременните ученици все по-малко възприемат сухата теория и установените образци, чрез които трябва да се усвоят явленията на езика. Факт е, че синтаксисът е един от най-трудните дялове за уче-

ниците. В масовото училище изучаването на сложните изречения се приема за дълъг и тромав процес заради дългите им наименования, които трудно се произнасят от обучаващите се, заради многото пунктуационни особености и техните изключения, заради алгоритъма на синтактичния анализ и различните въпроси, които се задават към всяка отделна изреченска част и всеки отделен вид сложно съставно изречение. Учениците се стараят да ги научат теоретически, но не умеят да ги превърнат в практически навици за всекидневната речева практика. Установявайки, че се справят трудно или пък изобщо не се справят, учениците загубват интерес и мотивация за работа.

Овлабяването на синтаксиса е от особена значимост за повишаване на грамотността на ученика. За овлабяване на синтактичните и пунктуационните правила са нужни време и обмислена система от практически упражнения, които да доведат до крайни резултати. Безполезно е механичното възприемане и възпроизвеждане на информация. Трябва да се усвоят и осмислят конкретни знания, които да бъдат приложими в различни ситуации и да помогнат за оформянето на езиково компетентни личности.

Изучаването на сложното изречение в прогимназиалния етап на обучение провокира интереса ми към педагогически експеримент, чиято цел е да се създаде технология за успешното овлабяване на знания и умения за сложно изречение в VI и VII клас и да се провери нейната ефективност в процеса на обучение. В период от две поредни учебни години използвах два различни подхода в работата си с две отделни паралелки, за да докажа, че ако се приложат иновативни техники, акцентиращи върху практическото приложение на теоретичните знания, то ще постигнем по-високо качество на обучението при усвояването на сложното изречение и целесъобразната му употреба в речевата практика.

Извърших диагностичната проверка на знанията на учениците чрез тестови задачи и преразказ с дидактическа задача (в края на експеримента). В началото на експеримента беше необходимо да установя нивото на знания и разбиране на синтактичните понятия при учениците от контролната и експерименталната паралелка. Важно беше да знам на каква основа ще надграждам новите знания и ще прилагам различната технология. В началото регистрирах усвоените до момента теоретични знания на учениците от двете паралелки. Както вече споменах, поради на пръв поглед абстрактния характер на материята, децата често се ограничават до механичното наизустяване на правила и дефиниции, без да се стараят да си обяснят същността и логиката на синтактичните явления. Те търсят формални признаци, които да им помогнат в чисто практически план да изпълняват поставените от учителя задачи. Такива бяха учениците в началния етап от експеримента. Предизвикателството пред технологията, включваща иновативни практики, беше именно да им помогне да излязат от капана на механичното и лишено от разбиране наизустяване. За мен беше важно да докажа, че е възможно да vznikнат в стройната логика на

синтактичните явления, да осъзнаят и да използват причинно-следствената връзка между тях, за да приемат, че онова, което традиционно се смята за абстрактно и хаотично, всъщност е конкретно и подредено.

В края на първата година от експеримента проведех втори тест, проверяващ нивото на придобитите знания и умения за сложно съчинено изречение. Това е първият етап от усвояването на понятието сложно изречение. В шести клас учениците работят върху сложното съчинено изречение и придобиват опорни знания за сложното съставно изречение. Необходимо беше да установя как и дали напредват в обучението си учениците, какви резултати дава технологията на обучение на експерименталната паралелка на този етап.

През втората година седмокласниците получават завършена представа за лингвистичното понятие сложно изречение. Те изучават сложното съставно изречение с всичките му видове подчинени, а след това и сложното смесено изречение. В края на експеримента проведех диагностично изследване с тест, който проверява знанията на седмокласниците както на рецептивно, така и на продуктивно равнище. Важното за технологията на обучение в експерименталната паралелка е не само да се постигне по-високо качество на усвояване на знания, но и придобиването на умения за целесъобразна употреба на сложни изречения в речевата практика. Ето защо в края на експеримента учениците създадоха текст върху разказа „Мостът“ на Евгения Йорданова с дидактическа задача – да направят преразказ от името на главния герой.

Ученическите текстове демонстрираха равнището на придобитите знания и умения на продуктивно равнище.

При обучението на учениците от контролната паралелка следвах класическия тип на преподаване – актуализиране на старите понятия, представяне на новите, план на урока и изпълняване на задачи от учебника. В работата си използвах само учебника и учебната тетрадка. Всички ученици изпълняваха еднакви задачи за упражнение, често не успяваха да изпълнят упражненията в рамките на учебния час и трябваше да ги довършат като домашна работа. По-дисциплинираните от тях изпълняваха домашната работа, но немалка част идваха в следващия час без такава, оправдавайки се, че им е трудно, че не могат сами и т.н. С учениците от контролната паралелка не съм използвала допълнителни таблици и други онагледяващи средства. Те са усвоявали учебния материал от учебника по български език и плановете в тетрадката за работа в клас.

При работата с учениците от експерименталната паралелка отново следвах основния ход на уроците за нови знания – актуализиране на старите понятия, представяне на новите, план на урока. Освен това обаче им подготвих допълнителни таблици, в които новите понятия са ясно обособени и придружени от подходящи примери. Такава таблица предоставях на всеки ученик от класа с препоръката да я носи със себе си в часовете и да си помага с нея при подготовката на домашната си работа. Тази практика продължи и през двете години на експеримента.

В часовете за упражнения на експерименталната паралелка използвах интерактивни техники, свързани с игрови ситуации и подходи, междупредметните връзки, интереса на учениците към компютърните технологии, изобразителното изкуство. Изучаваните в часовете по литература произведения ги карах да анализират от гледна точка на лингвистичните явления. Създавах текстове, а после анализирах собствената си реч (определях вида и особеностите на изреченията, които са употребили). Изпълнявах занимателни задачи, свързани с пунктуацията на сложното изречение.

В работата с експерименталната паралелка застъпих както индивидуалния, така и екипния метод на работа. Поставях на учениците индивидуални задачи, а при изпълнението на други работех по групи.

В VI клас учениците се запознават и с двата вида сложно изречение, като акцентът е поставен върху сложното съчинено изречение. Въвеждането на новото понятие не може да се случи, без да се изясни и характерът на другия вид – сложно съставно изречение. Ето защо учениците трябва добре да са осъзнали значението на видовете граматични връзки между частите на простото изречение и между отделните изречения в състава на сложното. Именно върху вида и начина на свързване акцентирам както в уроците за нови знания, така и в задачите, които поставям на учениците от експерименталната паралелка.

За да въведе новото понятие и в същото време да открия съществената разлика между двата вида сложно изречение, използвах афоризми на Алберт Айнщайн. Всеки от афоризмите е сложно изречение, състоящо се от две или повече прости изречения. Разделих всяко от сложните изречения на отделните му прости, изрязах ги и ги разбърках. Получиха се дванадесет отделни листчета, на всяко от които имаше по една част от сложното изречение.

1. Гравитацията не е виновна за това	2. че хората се влюбват.
3. Не се опитвай да бъдеш човек на успеха	4. а бъди човек със стойност.
5. Само две неща са безкрайни – Вселената и човешката глупост	6. като за първото не съм сигурен
7. Науката е спорт, гимнастика за ума	8. която ми доставя удоволствие.
9. Логиката ще те отведе от точка А до точка В	10. а въображението ти ще те отведе навсякъде.
11. Науката не е	12. и никога няма да бъде затворена книга.

Разделих шестокласниците в три групи и им поставих задачата да „сглобят“ изреченията, като намерят вярната половина на всяко от тях. Задачата им се стори интересна заради самите изречения, а също и поради своя състезателен характер.

Тези, които първи станат готови с всички изречения, трябваше да напишат пълните изречения на дъската и да поставят липсващите пунктуационни знаци.

Целта на тази задача бе да провокира логическото мислене на учениците, да подчертае факта, че всяко сложно изречение се състои от свързани прости и да актуализира знанията за съчинителни и подчинителни съюзи.

Следващата стъпка беше да определим в кои от готовите изречения простите могат да съществуват независимо едно от друго и в кои – не. Учениците бързо се ориентираха и така изведохме дефиниции за сложно съчинено и сложно съставно изречение. Накрая шестокласниците трябваше да извадят свързващите съюзи от готовите изречения и да ги определят като съчинителни и подчинителни. Обясних им, че главният белег за различаване на двата вида сложно изречение е смисловата самостоятелност на съставлящите ги прости, а видът на свързващия съюз е формален белег, затова е изключително важно да познават съюзите и да знаят от кой вид са.

На следващия учебен час им раздадох приготвена от мен таблица на съюзите, тъй като смятах, че ще им бъде изключително полезна в работата и през двете години на експеримента.

За да затвърдим знанията за сложно съчинено изречение, както и за съчинителната и подчинителната връзка, поставях на учениците от експерименталната паралелка задачи, свързани с изучаваните произведения в часовете по литература, но също и с други учебни предмети, към които проявяват интерес. Още докато учениците бяха в V клас, забелязах, че с голямо удоволствие рисуват герои или моменти от изучавани вълшебни приказки. Използвах интереса им при изучаването на басните на Лафонтен в VI клас. За изучаване са предвидени две басни – „Гълъбът и мравката“ и „Жабата, поискала да стане колкото вола“. Поставих на учениците задача за домашна работа: да нарисуват героите в ситуация, описана в басня от изучаваните или друга басня, която ги е впечатлила. На гърба на рисунката трябваше да анализират изреченията, представящи илюстрирания момент. Отделно от това учениците направиха анализ на изреченията от избраната басня – определиха вида на всяко изречение, посочиха вида на връзката в сложното изречение и подчертаха свързващия съюз.

При изучаването на „Малкият принц“ на Екзюпери широко дискутирахме темата за приятелството. Това е тема, която особено вълнува учениците на тази възраст. Те са особено чувствителни към честността, предаността, лъжата и предателството и с готовност се отзовават на всяка задача, която има за цел да покаже техните интерпретации на тези понятия. Накарах ги да напишат свои мисли и разсъждения за приятелството и да ги украсят както намерят за добре – с рисунки, приложения и т.н. Учениците написаха собствени текстове, които след това трябваше да анализират по познатия начин. Така те разбраха какви типове изречения използват в собствената си реч и упражниха определянето на типа връзка в сложното изречение.

Още веднъж затвърдихме наученото в един от часовете за задължително-избираема подготовка. Заедно разделихме познатия разказ „Косачи“ на Елин Пелин на отделни не много дълги части. Всеки от учениците подготви свой работен лист, на който вписа името, класа си и преписа онази част от текста на разказа, която му се е паднала. След това изпълниха познатите задачи – определяне на вида на изречението, вида на връзката в сложното, почертаване на съюза. При изпълнението на тази задача винаги двама ученици трябваше да работят върху един и същ откъс, но не заедно, а независимо един от друг. След това те си разменяха работните листове и сравняваха работата си.

В VII клас учениците се запознават със сложното съставно изречение и неговите видове подчинени изречения. Те трябва да усвоят новите понятия и едновременно с това у тях да се формират умения за конструиране на различни видове изречения, които да свързват в текст; да умеят да разграничават съчинителни и подчинителни връзки в сложното изречение; да разбират отношенията между главното и подчиненото изречение; правилно да определят вида и да владеят пунктуацията на различните видове подчинени изречения. Въвеждането на новите понятия осъществявам чрез цикъл от уроци за нови знания, включващ пет методически единици – по една за всяко ново понятие, заложено в учебната програма по български език и литература за седми клас.

С първия от уроците се въвежда понятието сложно съставно изречение. Тъкмо тук учениците трябва да си припомнят основната разлика между сложното съчинено и сложното съставно изречение, а именно отношенията на равнопоставеност между простите в състава на първото и на подчинение при простите изречения в състава на второто. Задължителна е актуализацията на учениковите знания за видовете изречения по състав и критериите за тяхното разпознаване. Акцент поставям върху сложното съчинено изречение и по-специално – върху равнопоставеността и смисловата самостоятелност на простите изречения в състава му, защото тази особеност е основата, върху която ще се градят новите знания. Вторият акцент в този урок е върху характера и типа на съюзната връзка при двата вида сложно изречение. Учениците трябва да си припомнят кои съюзи са съчинителни и кои – подчинителни. За свое улеснение учениците могат да използват таблиците от първата година на експеримента. Тези таблици ще им послужат и в следващите учебни часове, когато ще усвояват знания за видовете сложни съставни изречения със съответните подчинени. Друг вид дидактически материали в помощ на учениците са таблици, представящи вида и особеностите на главните и второстепенните части на простото изречение, също предварително подготвени.

Истинското предизвикателство към доказването на хипотезата на проведеното изследване са часовете за затвърждаване на знания чрез практически упражнения. Именно в тези часове използвах различен подход и техники при работата с учениците от контролната и учениците от експерименталната паралелка.

Практиката ми показва, че най-голямо затруднение учениците изпитват при различаването на сложно съставно с подчинено определително и сложно съставно с подчинено подложно изречение. Сходството в структурата и формата на тези два типа изречения подвеждат учениците да бъркат, а грешката става типична.

В часа за упражнение на експерименталната паралелка започнахме работа, припомняйки си отличителния за разпознаване на двата вида признак – наличието или липсата на подлог в главното изречение. Позовавайки се на фолклора, който предлага чудесни примери, онагледяващи същността, характера и формата на изучаваните изречения, предложих следната занимателна задача. Разделих учениците на работни групи, като всяка група определи свой говорител. Продиктувах следните пословици:

Който се бои от врабците, той просо не сее.

Който зло мисли, зло намира.

Който не работи, не трябва да яде.

Който много говори, той бърка.

Който не се пече на нивата, той се пъчи на хорото.

Който поспестява, не осиромашава.

Който се мъчи, той се пъчи.

Най-напред учениците трябваше да определят вида на изречението и да обосноват твърдението си. Задачата погълна вниманието им и ги мотивира да мислят, да работят бързо и съсредоточено. В хода на работа се породиха спорове, стремеж към себедоказване. Във втората част на задачата седмокласниците трябваше от всеки вид изречение да конструират противоположния, като добавят или премахнат подлога в главното изречение. Например:

Който зло мисли, зло намира.

*Който зло мисли, **той** зло намира.*

сложно съставно с

сложно съставно с

подчинено подложно изречение подчинено определително изречение

Внимание трябва да се обърне и на вида сложно съставно с подчинено подложно изречение, при който главното изречение е изразено с безличен израз от типа: **опасно е, ясно е, вижда се, твърди се** и др. Тъй като нееднократно подчетаваме, че липсата на подлог в главното изречение е основен белег за разпознаване на подчинено подложно изречение, често учениците изпадат в заблуда – всички изречения, в които подлогът в главното липсва, приемат за сложни съставни с подчинени подложни. Най-често бъркат при определянето на сложно съставно с подчинено допълнително от типа:

*Забеляза, **че е близо до гората.***

В основата на правилното определяне е фактът, че подчиненото подложно изречение замества липсващия подлог в главното, докато подчиненото допълнително **пояснява** сказуемото в главното изречение. За да успеят учениците да осъзнаят и затвърдят това правило, предлагам задача от типа на предходната, но с други примери:

Стана ясно **кой** е допуснал грешката.

Забеляза, **че** е близо до гората.

Опасно е **да се** къпеш в неохраняеми места в морето.

Интересно е, **че не** откриха никакви следи.

Важно е **кой ще** поздрави гостите.

Установено е, **че водата** завира при определена температура.

Ясно е **как** стават нещата.

Успешни техники за овладяването на видовете подчинени изречения в сложното съставно и използването на разнообразни съюзни връзки са свързани със задачи за конструиране на сложни изречения по дадено начало, както и по дадена схема. При първия тип задача записвам на дъската главното изречение, а всеки от учениците трябва да го продължи с различно подчинено. При представяне на техните варианти определяме вида на новото изречение. Учениците се изказват един по един и всеки следващ не бива да повтаря варианта, който вече е чул. Получиха се разнообразни и интересни изречения. Например:

Станах рано, защото рябваше да тръгвам.

макар че много ми се спеше.

за да не закъснея.

когато слънцето изгряваше.

понеже исках да съм пръв.

без да мрънкам.

колкото и да не исках.

както ми поръча.

Мислих дълго дали да изляза.

как да му кажа.

какво да направя.

кого да избира.

да ти кажа ли.

защо не ме обича.

мога ли да обичам.

защото съм глупав.

Чрез задачи от този тип седмокласниците осмислят употребата на въпросителни местоимения и наречия като свързващи думи в сложното съставно изречение.

Учениците обичат да конструират изречения по дадени схеми, а също и да съставят схеми по дадени изречения. Използвах интереса им към схемите, а също и страстта им към работа с компютър при изпълнението на задачи от този тип. Обобщителния урок за контрол и оценка за сложно съставно изречение проведохме в компютърния кабинет. Всеки от учениците направи в електронен вариант свой работен лист, на който изписа дадени от мен изречения, определи вида им и конструира техните схеми. За техническото изработване на схемите помогна учителката по информационни технологии, която насочи учениците към начините за създаване. Те с изненада откриха, че познатата им програма WORD дава възможности за изпълнение на такъв тип задачи. Готовите работни листове съхранихме в електронните папки на учениците, а хартиен носител поставихме в портфолиото на всеки от тях.

Индивидуалния подход приложих при задаването на домашна работа след всеки от уроците за нови знания. Всеки от учениците трябваше да пригответи за следващия час по десет изречения от изучения вид – сложно съставно с

подчинено определително, сложно съставно с подчинено допълнително и т.н. За целта те трябваше да използват не текстове от учебника или от изучените произведения по литература, а различни текстове от произведения, които обичат, четат в момента или просто избера. Задачата дава свобода на учениците и има изследователски характер. Търсещият получава възможност да открие и представи разнообразни варианти. Освен това, търсейки съответния вид изречение, ученикът попада на варианти на останалите видове изречения и отхвърляйки ги, упражнява знанията си тях.

Изследователски характер има и задачата, при която учениците работиха със статии, изрязани от вестници и любимите им списания. Различното съдържание и присъствието на любимите за тийнеджърите публични личности ги стимулираха да преодолеят негативизма към скучната работа. Учениците откриваха и подчертаваха различните видове сложни изречения от еднакви за всички текстове, а след това сравняваха работите си.

Успешни техники за овладяването на видовете подчинени изречения в сложното съставно и използването на разнообразни съюзни връзки са свързани със задачи за конструиране на сложни изречения по дадено начало, както и по дадена схема. При първия тип задача записвам на дъската главното изречение, а всеки от учениците трябва да го продължи с различно подчинено. При представяне на техните варианти определяме вида на новото изречение. Учениците се изказват един по един и всеки следващ не бива да повтаря варианта, който вече е чул. Получиха се разнообразни и интересни изречения. Например:

Станах рано, защото рябваше да тръгвам.	Мислих дълго дали да изляза.
макар че много ми се спеше.	как да му кажа.
за да не закъснея.	какво да направя.
когато слънцето изгряваше.	кого да избира.
понеже исках да съм пръв.	да ти кажа ли.
без да мрънкам.	защо не ме обича.
колкото и да не исках.	мога ли да обичам.
както ми поръча.	защото съм глупав.

Педагогическият експеримент доказва, че ако при изучаването на сложното изречение в прогимназиален етап на обучение (VI и VII клас) се приложат иновативни техники, акцентиращи върху практическото приложение на теоретичните знания, то ще постигнем по-високо качество на обучението при усвояването на сложното изречение и целесъобразната му употреба в речевата практика.

След обработката и сравнението на емпиричните данни се наложиха следните изводи:

1. Значително подобрене се наблюдава при експерименталната паралелка по отношение на получените много добри и отлични оценки. Отрицателните резултати по отношение на всички критерии намаляват.

2. Значително е нараснал броят на учениците, които в края на експеримента показват, че разбират същността на сложното изречение като синтактична конструкция.

3. Учениците от експерименталната паралелка са подобрили своите умения за пунктуационно оформяне на сложни изречения от различните видове, ръководейки се от техните смислови връзки.

4. Прилагането на иновативни техники при изучаване на особеностите на сложното изречение по време на двугодишния експеримент са спомогнали за по-пълното овладяване на умения както за разпознаване на различните видове сложни изречения в различни текстове, така и за конструирането им в собствени ученически текстове, т.е. успешното им прилагане в речевата практика.

5. Резултатите от проведения педагогически експеримент и анализът на получените резултати показват, че търсенето и прилагането на по-различни идеи и подходи при преподаването на един приеман за абстрактен дял от езикознанието, какъвто е синтаксисът, могат да направят по-интересно и желано за учениците задължителното учебно съдържание. Използването на иновативни техники спомага за изграждането на грамотни и уверени в своите възможности млади хора.

LEARNING TO USE COMPLEX SENTENCES IN VI AND VII GRADE

Tsvetomira Ilieva

✉ Teacher of Bulgarian language and literature
„Hristo Botev“ school, Mezdra
e-mail:ceckamz@dbv.bg